

حقوق هسته‌ای

با مطالعه‌ی تطبیقی معاهده‌ی NPT

سید محمد مهدی غمامی
دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق
mmghamamy@yahoo.com

اشاره:

پایان قرن بیستم، برای بشری که امروز به یک قرن جلوتر پا گذاشته است، بسیار دهشتناک بود. قرن حاضر با تمام جنگ‌ها، خشونت‌ها و بی‌تمدنی دنیای به ظاهر پیشرفته، سده‌ای را شروع کرد که مهمترین چالشش در بحث انرژی هویدا شد، آنچه که کاملا واضح و غیر قابل تردید است. مثال نان برای انسان، همانند انرژی برای دنیایی است که انسان عصر ماشین و فن آوری برای خود ساخته است، اگر نان نرسد انسان می‌میرد و اگر انرژی نباشد، ساعت‌ها و زندگی‌ها از کار باز خواهند ایستاد. سوخت‌های فسیلی تا سال ۲۰۸۰ میلادی تمام خواهند شد، و در نتیجه ۹۰ درصد از توربین‌های تولید برق از کار خواهند افتاد، چنین توصیفی برای انسان قرن ۲۱ غیرممکن است چون تمام زندگی‌اش با مصرف بالای انرژی تأمین می‌شود. راه حل کجاست؟

سوخت جایگزین، سوخت هسته‌ای، انرژی آنتابی و نیروی آب و باد است، ولی هیچکدام به غیر از سوخت هسته‌ای، امتحانش را در تأمین اطمینان از تولید انرژی برای آینده نتوانسته است به خوبی پشت سر بگذارد، و هر آنچه که صحبت از آن می‌شود (انرژی خورشیدی و آب و باد)، همگی نمونه‌های آزمایشگاهی و در مرحله آزمایش هستند. با وجود این، انرژی هسته‌ای امروزه برای کشورهای همچون آمریکا با ۱۰۴ نیروگاه هسته‌ای (هر نیروگاه دارای چندین راکتور هسته‌ای است) نتوانسته است ۲۰ درصد از توان چهار گیگا وات ساعت برق را تأمین کند. (جدول ۱) اساساً منافع ملی هر کشور اقتضا می‌کند که راهی برای برون رفت از بحران انرژی قرن جدید، که دیر یا زود همگان با آن مواجه خواهند شد، اتخاذ کنند. و در این مسیر آنچه اهمیت دو چندانی پیدا خواهد کرد، راه حلی است که در عمل مشروعیت اعمال را داشته باشد و خود عاملی برای ایجاد یک بحران پیچیده‌تر نشود.

مقدمه:

کشف انرژی حاصل از شکافت هسته‌ای در سال ۱۹۲۷ به وسیله «آلبرت اینشتین»، فرمول $E=mc^2$ و فرمول ساخت بمب- هسته‌ای در آمریکا به وسیله شاگرد وی یعنی «ابن هایمر»، دو واقعه بزرگ تاریخی در قرن گذشته می‌باشند که دومی توانست مسئله بحران زایی انرژی هسته‌ای را در کمتر از ۲۰ سال مطرح کند، یعنی

جدول شماره ۱- وضعیت آماری نیروگاه‌های هسته‌ای کشورها تا سال ۲۰۰۶

کشور	نیروگاه هسته‌ای	تولید انرژی هسته‌ای (گیگاوات ساعت)	مجموع انرژی تولیدی (گیگاوات ساعت)	نسبت انرژی هسته‌ای به کل انرژی تولیدی	تاریخ شروع به کار آخرین نیروگاه
آمریکا	۱۰۴	۷۸۹/۰۰۰	۳/۹۵۳/۰۰۰	۲۰ درصد	۱۹۹۶
فرانسه	۵۹	۴۳۱/۰۰۰	۵۴۹/۰۰۰	۷۸ درصد	۱۹۹۹
ژاپن	۵۶	۲۸۱/۰۰۰	۴۴۵/۰۰۰	۲۹/۷ درصد	۲۰۰۵
روسیه	۳۱	۱۳۷/۰۰۰	۸۷۰/۰۰۰	۱۵/۸ درصد	۲۰۰۴
انگلیس	۲۳	۷۲/۰۰۰	۳۷۹/۰۰۰	۱۹/۶ درصد	۱۹۹۵
کره جنوبی	۲۰	۱۲۴/۰۰۰	۳۲۷/۰۰۰	۳۸ درصد	۲۰۰۵
آلمان	۱۷	۱۵۸/۰۰۰	۶۱۱/۰۰۰	۲۵/۹ درصد	۱۹۸۹
کانادا	۱۸	۸۵/۰۰۰	۵۶۸/۰۰۰	۱۵ درصد	۱۹۹۳
اوکراین	۱۵	۸۳/۰۰۰	۱۷۲/۰۰۰	۴۸/۵ درصد	۲۰۰۴

به نقل از سالنامه آکسفورد

جدول شماره ۲- تعداد کلاهک‌های هسته‌ای تا سال ۲۰۰۶

نام کشور	کلاهک استراتژیک	کلاهک آماده پرتاب	ذخیره	مجموع
آمریکا	۵۵۸۶	۱۳۹۰	۲۳۸۰	۱۰۲۸۶
روسیه	۴۴۲۲	۳۳۸۰	۹۳۰۰	۱۷۱۰۲
چین	۲۸۲	۱۲۰	-	۴۰۲
فرانسه	۳۴۸	-	-	۳۴۸
انگلیس	۱۸۵	-	-	۱۸۵
هند	۳۰ تا ۴۰	-	-	۴۰ تا ۳۰
پاکستان	۳۰ تا ۴۰	-	-	۴۰ تا ۳۰
اسرائیل	۲۰۰	-	-	۲۰۰
کره شمالی	۲	-	-	۲
بین ۲۸/۶۱۵ تا ۲۸/۵۸۳				

معروف به NPT بود و دومین گام، مامور ساختن سازمانی برای نظارت بر حسن اجرای مفاد معاهده مذکور.

آژانس بین‌المللی انرژی هسته‌ای^۲ (IAEA) در ژانویه ۱۹۵۷ در سازمان ملل متحد به وجود آمد ولی تا زمانی که معاهده NPT به تصویب نرسید نه فقط برنامه قابل توجهی برای اجرا در دستور کار نداشت بلکه عملاً صلاحیت و ضمانت اجرایی هم برای نظارت نداشت. در نتیجه در ژانویه ۱۹۶۸ هر دولتی که عضو NPT می‌شد، عملاً با آژانس بین‌المللی انرژی هسته‌ای، معاهده‌ای به نام «یادمان» امضا می‌کرد تا مدت ۲۵ سال آژانس بتواند فعالیت‌های هسته‌ای آن دولت را در چارچوب NPT کنترل کند. در سال ۱۹۹۰ آژانس طرح عضویت نامحدود را به اعضا ارائه کرد که تقریباً همه‌ی دولت‌های عضو، آن طرح را هم امضا کردند. البته کشورهای که عضو NPT نبودند یا از دسته کشورهای دارای امتیاز مشروعیت ساخت و تولید بودند، معاهده را به شکل تبعیض آمیزی با آژانس امضا کردند. (INF/CIRC/66).

معاهده NPT شامل ۱۱ ماده است که در عین آنکه کاملاً مبهم و کوتاه می‌باشد، دچار پارادوکس‌ها و تناقضات ساختاری و محتوایی بسیاری هم شده است.

۱-۱- تبعیضات معاهده NPT

به موجب معاهده NPT، امضای معاهده به دو دسته تقسیم می‌شوند، دسته‌ای که تا اول ژانویه ۱۹۶۷، یک وسیله انفجاری هسته‌ای منفجر کرده باشند (ماده ۹ بند سه معاهده)- جدول شماره ۳- و دولت‌هایی که تا آن زمان به هر دلیل نتوانسته بودند، چنان حادثه شرم‌آوری را در تاریخ خود ثبت کنند. معاهده NPT در واقع آنچه را که منع می‌کند گسترش افقی سلاح‌های اتمی (تعداد کشورهای دارنده سلاح) است ولی نسبت به گسترش عمومی سلاح‌های اتمی (تعداد سلاح‌های دولت‌های هسته‌ای) هیچ موضعی اتخاذ نمی‌کند و نهایتاً برای هر دو دسته از دولت‌ها هم، تعهدات خاص

دوم با دست‌کم ۵۰ میلیون کشته، جهان را فرا گرفت. همچنان که این سایه مرگ، امروز هم با انبارهای کلاهک‌های هسته‌ای نه کشور، تمام زیست‌جهانی را تهدید می‌کند. (جدول شماره ۲)

چنین توصیفی می‌توانست بشریت را به سوی راهکاری مشروع برای حل این بحران هدایت کند و همچنین موضوع استفاده صلح آمیز از انرژی هسته‌ای را حل و فصل کند ولی آنچه که در عرصه بین‌المللی حاکم است، «اصل عدالت» و «احترام به حقوق ملت‌ها و انسان‌ها» نیست بلکه اصل «قدرت و استبداد»- autorite & arbitraire است که بر فضای روابط دولت‌ها، حکومت می‌کند.

قواعد اصل «قدرت و استبداد» مقرر می‌کند که توان قدرتمند شدن در صورتی که محدود شده، می‌باید از قدرتمند شدن رقبا (علمی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و نظامی) هم جلوگیری کرد و «به طور کلی زندگی در ذات خود، از آن خویشتن کردن است و آسیب رساندن و چیره گشتن بر آنچه که «بیگانه» تلقی می‌شود.»^۱ در نتیجه در سال ۱۹۶۰ بعد از سه بار پیشنهاد دولت ایرلند بر «منع استفاده و تولید سلاح‌های هسته‌ای»، باز هم خلاف خواست جامعه جهانی، طرح دیگری جایگزین شد تا با زیر پا گذاشتن اصل «اخلاق» و «عدالت»، فقط دیگران را از رسیدن به مقام برتر منع کند. معاهده «منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای»، حاصل انحراف از خواست مشروع جهانی، در ۱۸ ژانویه ۱۹۶۸ با دو طرف اصلی آمریکا و شوروی سابق به سازمان ملل متحد ارائه و در دهم و دوازدهم ژوئن همان سال با ۹۵ رای مثبت در برابر ۶ رای مخالف و ۲۱ رای ممتنع، در قالب قطعنامه ۲۳۷۳ مجمع عمومی به تصویب رسید تا با امضای رسمی کشورهای پذیرنده، در سال ۱۹۷۰ لازم‌الاجراء شود.

۱- ماهیت معاهده NPT

اولین گام در راستای ایجاد نظم سیاسی استفاده از انرژی- هسته‌ای، تصویب معاهده «منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای»

۱-نچه پس از هیدگر، دریدا، دولوز، محمد ضمیران، هرس، چاپ اول ۱۳۸۲

توسعه‌ی طرفین معاهده است ولی به ظاهر معاهده‌ی NPT نیازی به جلب خواست سایر دولت‌ها نداشت بلکه فقط سران غرب و شرق می‌باید سایر دول را برای امضا به پای میز معاهده می‌آوردند. و البته کاملاً هم موفق بودند.

۲-۴ اصلاح معاهده‌ی NPT: مطابق ماده‌ی ۸ NPT، اصلاح مفاد معاهده با پیشنهاد یک سوم اعضا و موافقت کلیه‌ی دولت‌های عضو، از جمله آرای مثبت دولت‌های هسته‌ای امکان‌پذیر است، در نتیجه وضعیت همانند مدل حق وتوی شورای امنیت سازمان ملل، مانعی برای نیل به اهداف بشردوستانه و احترام برابر دولت‌ها به هم می‌شود.

۲- نحوه‌ی نظارت NPT

همانطور که پیشتر ذکر شد دولت‌های عضو NPT برای تحقق اهداف معاهده، مطابق ماده‌ی ۳، با آژانس بین‌المللی انرژی اتمی معاهده‌ی پادمان امضا می‌کنند (معاهده‌ی INF/CIRC/۱۵۳) تا تحت سند شماره‌ی ۲۱۴ از همان گلاسه، به آژانس اختیار سه نوع بازرسی و در صورت لزوم، اعمال ضمانت اجراهای لازم را بدهند.

۲-۱ بازرسی‌های آژانس

الف) بازرسی عادی: از تاسیسات و تجهیزات اظهارشده و با درخواست قبلی توسط آژانس صورت می‌گیرد.

ب) بازرسی ویژه: از تاسیسات و تجهیزات اظهارنشده، اما با درخواست قبلی آژانس و موافقت دولت موردنظر صورت می‌گیرد. آژانس موظف است دلایل توجیهی خود را برای بازرسی ارائه دهد.

ج) بازرسی داوطلبانه: این نوع از بازرسی‌ها برای اولین بار توسط ایران در سال‌های ۱۹۹۳ و ۱۹۹۵ برای رفع نگرانی‌های کاذب ایجاد شده، انجام شد و نهایتاً آژانس در گزارش بازرسی‌های خود اعلام کرد که «در فعالیت‌های هسته‌ای ایران هیچ انحرافی دیده نمی‌شود».

د) بازرسی‌های پروتکل الحاقی (۲+۹۳): مطابق پروتکل الحاقی به معاهده‌ی NPT، به غیر از آنکه هر دولت می‌باید ۱۵ ماه مه هر سال، اطلاعات ذیل را در اختیار آژانس بگذارد، می‌بایست، مطابق مواد ۴ و ۵ پروتکل، دسترسی بازرسان آژانس را به هر مکان مورد نظر آژانس به حداقل ۲۴ ساعت و در موارد استثنایی ۲ ساعت برساند.

۱) امکان اجرای فعالیت‌های هسته‌ای، نقشه پایگاه، جزئیات پایگاه (سایت).

۲) محل تامین هزینه‌ی فعالیت‌های هسته‌ای

۳) مقیاس تولید و غنی‌سازی

۴) محل نگه‌داری مواد هسته‌ای، اورانیوم غنی‌شده و پسماندها

۵) واردات و صادرات مواد هسته‌ای، مکان، زمان، مقدار و نحوه‌ی تبادل

۶) آرایه برنامه‌ی ۱۰ ساله‌ی آینده‌ی هسته‌ای

۲-۲ ضمانت اجراهای آژانس:

NPT شامل ضمانت اجرای تعهدات نیست اما مطابق اساسنامه‌ی آژانس، مقررات بند ۲ ماده‌ی ۱۲ حاکم خواهد بود:

الف) مدیر کل آژانس می‌تواند وضعیت تخطی را به اطلاع شورای حکام آژانس (gouverneurs conseil des) برساند.

ب) شورای حکام آژانس می‌تواند وضعیت تخطی را به اطلاع شورای امنیت سازمان ملل برساند.

ج) شورای حکام می‌تواند دولت ذینفع را در مدت معقولی به اقدامات اصلاحی فراخواند و در صورتی که آن اقدامات را به عمل نیاورد، یکی یا هر دو تصمیم زیر را اتخاذ خواهد کرد:

I) تقلیل یا تعلیق کمک به دولت مذکور

II) تقاضای اعاده مواد و تجهیزاتی که آژانس در اختیار آن دولت قرار داده است.

همچنین اگر مطابق ماده‌ی ۱۹ اساسنامه‌ی آژانس، دولتی که در پرداخت سهمیه مالی خود تاخیر کند و مبلغی که تادیه‌ی آن تاخیر شده مساوی یا زیاده‌تر از مبلغی باشد که عضو مزبور ملزم به تادیه‌ی آن در مدت دو سال اخیر بوده، حق رای وی معلق خواهد شد. پس تعلیق حق رای فقط مربوط به پرداختن سهمیه‌ی مالی عضویت است. آنچه در بازرسی‌های پروتکل کاملاً مشهود است، نبود ضمانت اجرایی برای آن چیزی است که «حفظ اسرار بازرگانی، تکنولوژیکی و صنعتی» نامیده می‌شود و البته آژانس آن را به هیچ وجه اسرار محرمانه ملی به حساب نمی‌آورد و برای کسانی که آن اطلاعات را جاسوسی می‌کنند، به خصوص اعضا و کارمندان آژانس - مجازاتی در نظر نمی‌گیرد.

نتیجه‌گیری:

با گذشت بیش از چندین دهه از انفجار بمب‌های اتمی در ژاپن و حوادثی همچون چرنوبیل و نشت مواد رادیواکتیو در منطقه‌ی اروپای شرقی و همچنین مشکلات بسیاری که در حمل و نقل مواد هسته‌ای و تدفین آنها صورت می‌گیرد، هنوز حقوق هسته‌ای نتوانسته است، حساسیت موضوع را با تمام وجود درک کند و همچنان به طور سیاسی به تعریف دکترین‌ها و نظم‌های جدید می‌پردازد.

شاید دلیل نبود چنین انسجامی، مربوط به ذات حقوق بین‌الملل باشد و شاید هم، خواست دولت‌های هسته‌ای بر نداشتن یک نظم مشخص و منحصر قرار گرفته است. ولی آنچه بیش از هر چیز اهمیت دارد، اجماع جهانی بر وجود آینده‌ای است که با حضور تهدیدات و مخاطرات این چنینی، سرنوشت امیدوارکننده‌ای را رقم نخواهد زد. و اگر اراده‌ای در سطح بین‌المللی و حتی ملی (بسیاری از مخاطرات هسته‌ای در بدو امر برای شهروندان دولت‌های هسته‌ای پدیدار می‌شود، برای مثال اگر راکتور هسته‌ای دچار آسیب یا اتفاق (dommage-accident) شود و یا اگر در هدف‌گیری موشک‌های هسته‌ای خللی ایجاد گردد.) وجود نداشته باشد. مطمئناً هیچ اطمینانی به معاهداتی مبهم و پارادوکسیکال، همچون معاهده‌ی «منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای» نخواهد بود.

منابع: در نشانی اینترنتی نویسنده قابل دسترسی است.

1 - Yaport 1995 Aiaea]-

2- Droit nucleaire, IAEA, 2004-Juillet-

متن معاهده NPT که در ۱۰ تیرماه ۱۳۴۷ برابر با اول ژوئیه ۱۹۶۸ به امضای دولت ایران در مسکو، لندن و واشینگتن رسیده و به دولت اجازه تبادل اسناد آن داده شد و در روز ۱۱ دی ماه سال ۱۳۴۸ در مجلس شورای ملی و ۲۲ دی همان سال در مجلس سنا تصویب شده است.